

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 925-946.

Geliş Tarihi-Received: 03.01.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 18.02.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1412201

Belarus'ta İran Merakı: Kültürel Sosyolojik Bir Çerçeve

Curiosity to Iran in Belarus: A Framework of Cultural Sociology

Vildane ÖZKAN*

Öz

Makalenin amacı, Belarus'ta İran'a yönelik merakın tarihsel, kurumsal ve gündelik görünümünü tespit ederek kültürel sosyolojik bir çerçevede çözümlemektir. Bu bağlamda Belarus'ta İranoloji çalışmalarının durumu da incelenmektedir. Araştırma verileri, nitel araştırma yönteminin kaynak tarama tekniğiyle büyük ölçüde Belarus merkezli akademik ve medya kaynaklarından elde edildi. Veriler, kültürel sosyolojik çerçevede tarihsel, yapısal, kültürel ve eyleyicisel olmak üzere dört bağlamda çözümlendi. Tarihsel bağlamda; bugünkü Belarus topraklarında İran'la ilk kültürel etkileşimin 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'daki tüccarlar aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu etkileşimin somut kültürel ürünü olan Slutsk kuşakları, günümüzde Belarus'un ulusal kültürel ürünlerinden biri olarak Slutsk fabrikasında, diğer adıyla Persiyarnya'da yeniden üretilmektedir. Yapısal bağlamda; Belarus'ta devletin yapısal egemenliği, kültürel otonomiye ve yapıdan bağımsız biçimlenebilen kültürel değerlere ve süreçlere pek fırsat tanımaz. Kültürel bağlamda; Belarus'ta İran'a yönelik merakın, bir yandan oryantalist bir merak olduğu, diğer yandan farklı bir kültürle daha eşitlikçi bir ilişki kurmanın verdiği rahatlığa doğru bir yönelim olduğu söylenebilir. Eyleyici bağlamında; Belarusluların İran'a yönelik merak ve ilgilerinin, politik yapıdan bağımsız olarak değil, ancak politik yapının tanıdığı ve inşa ettiği fırsatlar ve alanlar çerçevesinde biçimlenebildiği söylenebilir. Sonuç olarak; Belarus'ta büyük ölçüde üstten politik olarak kurulan ilişkiler zemininde biçimlenen İran'la ilgili kültürel meraklar ve kültürel ürünlerin, Belarus ulusal kimliği açısından bir tehdit olarak görülmediği söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Belarus, İran, kültür, merak, Slutsk kuşakları.

Abstract

The aim of the article is to identify the historical, institutional and daily aspects of curiosity about Iran in Belarus and analyze it within a cultural sociological framework. In this context, the situation of Iranology studies in Belarus is also examined. The research data was obtained largely from Belarus-based academic and media sources through the source scanning technique of the qualitative research method. The data were analyzed within the cultural sociological framework in four contexts: historical, structural, cultural and agency. In historical context; it was observed that the first cultural interaction with Iran in today's Belarusian territory was through merchants in Istanbul in the late 18th century. Slutsk belts, which are the concrete cultural product of this interaction, are still reproduced in the Slutsk factory (also known as Persiyarnya) as one of the national cultural products of Belarus. In structural context; in Belarus, the structural sovereignty of the state does not allow much

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, e-posta: vildaneozkan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1534-9948.

opportunity for cultural autonomy and cultural values and processes that can be formed independently of the structure. In the cultural context; it can be said that the curiosity about Iran in Belarus is, on the one hand, an orientalist curiosity, and on the other hand, a tendency towards the comfort of establishing a more egalitarian relationship with a different culture. In the context of the agent; it can be said that the curiosity and interest of Belarusians towards Iran cannot be shaped independently of the political structure, but only within the framework of the opportunities and areas recognized and built by the political structure. In conclusion; it can be said that cultural curiosities and cultural products related to Iran, which are largely formed on the basis of top-down political relations in Belarus, are not seen as a threat to the Belarusian national identity.

Keywords: Belarus, Iran, culture, curiosity, Slutsk belts.

Giriş

Belarus'un¹ da dâhil olduğu *Doğu Avrupa* ülkelerinde özellikle politika, ekonomi, ticaret, akademi ve sanat gibi alanlarda çalışanlar arasında, daha doğu ve güneylerinde bulunan ülkelerin kültürlerine yönelik belli bir merak duygusuna rastlamak mümkündür. Bu merak, elbette bir yandan oryantalist bir meraktır, ancak diğer yandan farklı bir kültürle daha eşitlikçi bir ilişki kurmanın verdiği rahatlığa doğru da bir yönelimdir. Çünkü Avrupa'nın doğusundaki ülkelerin, başat deyişle *Doğu Avrupa* ülkelerinin, hem *Batı* hem Rus kültürüyle eşitlikçi bir ilişki kurmasının olanakları genellikle kapatılmıştır.

Doğu Avrupa'da daha doğu ve güneye yönelik böyle bir merakın nesnelere birisi, İran'dır. Merak konuları arasında İran'ın tarihi ve kültürü, İran'da konuşulan diller, İran sineması, İran edebiyatı, İran yemekleri, İran halısı vs. ilk sıralarda yer alır. Ancak bazen İran'a meraklı kişilerin, bu meraklarının başlangıcında Farsça ve Arapça dillerinin farklı diller olduğunu ya da İran ve Arabistan arasındaki farkları pek bilmediklerini gözlemlemek mümkündür.

Doğu Avrupa ve İran arasında gerçekleşen toplumsal-kültürel etkileşimler açısından, Belarus dikkate değer bir örnektir. Çünkü günümüzde Belarus, *Doğu Avrupa* ülkeleri arasında Rusya'nın etki alanında en fazla bulunan ülke olarak ayrı bir konumdadır. *Doğu Avrupa* ülkelerinin uluslararası düzlemdeki kültürel ilişkileri, Batı ya da Rusya etki alanlarında bulunmaları tarafından büyük ölçüde etkilenmektedir. *Doğu Avrupa* ülkeleri için Batı ve Rusya dışındaki ülkelerle bir ilişki ve etkileşim kurabilmek, aynı zamanda Batı ve Rusya etki alanlarından kaçıp *özgürce nefes alabilmek* anlamına da gelebilmektedir. Bu bağlamda, böyle bir kaçış, *özgürlük* ve *nefes arayan Doğu Avrupa* ülkelerinde İran imgesi ve İran'la ilişkili politik ve kültürel süreçlerle ilişki kurabilmek; *Batılı* İran imgesinden ve *Batı*'nın İran'la ilişkili politik ve kültürel süreçlerle kurduğu ilişkiden oldukça farklıdır.²

Diğer yandan İran da 1991'den sonra yıkılan SSCB ülkeleriyle ilişkilerini etkin bir biçimde geliştirmeye çalıştı. Bu bağlamda Belarus'la da ilişkilerini geliştirmeye girişti (Mesamed, 2016b, s. 8-43).

Genel olarak Batı kültürlerinde, özel olarak örneğin Back vd.'nin (2012, s. 29) ifade ettiği gibi, ABD'de büyük ölçüde "kültürel otonomi" den söz edilebilir. Kültürel sosyoloji de kültürel otonominin belli ölçüde de olsa gelişebildiği kültürlerin akademik çevrelerinde inşa edilmiştir. Ancak kültürel değerlerin yapısal konumu, *Batı* kültürlerinde ve *Doğu Avrupa* kültürlerinde birbirlerinden oldukça farklıdır. Örneğin Belarus'ta devletin

¹ "Belarus", Türkçe'de "Akrus" ya da "Beyazrus" olarak da ifade edilebilir. Ülkenin adındaki "bela" eki, *ak/beyaz* anlamına gelir. Ancak makalede anlaşılabilirliği ve okunmayı kolaylaştırmak amacıyla, günümüzde Türkçe'deki yaygın kullanımı göz önünde bulundurularak "Belarus" ifadesi tercih edildi.

² İran'daki politik ve kültürel süreçlerle; *Doğu Avrupa* ülkeleri, Avrupa Birliği, Anglosakson etkili ülkeler ve Rusya'nın kurduğu ilişkileri karşılaştırmak ayrı bir çalışmanın konusu yapılabilir.

yapısal egemenliği, kültürel otonomiye ve yapıdan bağımsız biçimlenebilen kültürel değerlere ve süreçlere pek fırsat tanımaz. Böyle bir yapısal belirlenmişliğin değişmesi ise Lyahoviç'in (2006, s. 220-224) de ifade ettiği gibi oldukça zor görünüyor.

Archer (2008), Back vd. (2012), Spillman (2020) ve Smith'in (2007) çalışmaları gibi kültürel sosyoloji alanına katkıda bulunan görel olarak yeni çağdaş metinlerde; merak duygusu gibi bireysel duyguların nasıl yapısal, kültürel ve eyleyicisel değişkenlerle karmaşık ilişkiler bağlamında biçimlendiğinin kuramsal temelleri inşa edilmiştir.

Söz konusu yeni kültürel sosyolojik temellere dayanarak, makalenin temel amacı, Belarus'ta İran'a yönelik kültürel merak ve ilginin; tarihsel, gündelik ve kurumsal çeşitli görünümelerini tespit ederek sosyolojik çerçevede çözümlemektir. Böylece makalede Belarus'ta İran'la ilgili meraklı çevrelerin söz konusu merak duygusunun nasıl yapısal, kültürel ve eyleyicisel değişkenlere asılı bir biçimde biçimlendiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Konunun esas olarak yapı-kültür-eyleyici olarak üç boyutta çözümlenmesinin nedeni, kültürel sosyolojinin bir durumu söz konusu üç boyut bağlamında inceleme ilkesine dayanılmasıdır.

Makale kapsamındaki araştırmada, nitel araştırma yönteminin alan yazınına araştırma amacı bağlamında tarama ve elde edilen verileri kültürel sosyolojik çerçevede çözümlene tekniği kullanıldı. Ancak Belarus-İran arasındaki politik ve kültürel ilişkilerin zayıf oluşu nedeniyle, konuyla ilgili kaynak sayısı da oldukça azdır. Özellikle Türkçe sosyolojik yazında söz konusu ilişkiyle ilgili herhangi bir kaynağa ulaşılamadı. Bu nedenle araştırma verileri, büyük ölçüde Belarus merkezli akademik ve medya kaynakları üzerinden elde edildi. Makale kapsamında ulaşılabilen kaynaklardan elde edilen veriler, kültürel sosyolojik çerçevede tarihsel, yapısal, kültürel ve eyleyicisel olmak üzere dört boyutla ilişkili dört başlık altında çözümlenip tartışılmaktadır.

1. Tarihsel Bağlam

Günümüzün Belarus topraklarında İran'ın toplumsal-kültürel coğrafyasıyla ilişkili ilk etkileşimlerin tarihsel izi sürüldüğünde, Slutsk kuşaklarına/kemerlerine rastlanır (bkz. *Görsel 1*). İran'daki desen kültüründen etkilendiği düşünülen Slutsk kuşaklarının, Belarus giysi kültürünün tarihsel-ulusal değeri olarak günümüzde de üretimi sürdürülmektedir.

Slutsk kemerlerinin tarihi, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri gider. Slutsk³, günümüzde Belarus'un başkenti Minsk bölgesinde bulunan bir kasabadır. Kemerler, bu kasabanın adını taşır. Ancak bu kemerlerin üretiminin başlamasından çok daha önce de Slutsk kasabasının kroniklerinde, örneğin 9. yüzyılda Slutsk'ta yetenekli zanaatkarların varlığı ayırt edilmektedir. Ancak Belarus'ta ulusal çapta kültürel bir değer olarak Slutsk kasabasının günümüze kadar kalan en ayırt edici özelliği, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında Radzviller yönetiminin sahip olduğu bir fabrikada kemerlerin üretimine başlanmasıdır. Sonradan bu kemerler, üretildiği kasabanın adıyla anılır (Slutskiya Payası, y.k.).

Söz konusu dönemde kuşak/kemer kullanımı, erkek modasının bir parçasıydı. Tarihçilere göre, bu eğilim o dönemde Radzviller'in yönetimindeki Polonya-Litvanya Topluluğu'na doğu yönünden geldi. Yazılıp çizilenlere göre; İstanbullu bir Ermeni zanaatkar olan Yan Macarski ve sonrasında da oğlu Leo Macarski'nin girişimiyle birlikte bu etkileşim gerçekleşti. Başka bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu ve bugünkü İran coğrafyasından Slutsk'a getirildi (Grişkeviç, 2022). Slutsk fabrikası ya da diğer adıyla "Persiyarnya (персиярня)" yılda yaklaşık olarak iki yüz adet seçkin düzeyde kuşak

³ Günümüzde Belarus'ta bulunan Slutsk kasabası, söz konusu dönemde (18. yüzyıl) Radzviller yönetimindeki Polonya-Litvanya Topluluğu'nda bulunmaktaydı.

üretti. Slutsk fabrikasında ya da Persiyarnya'da ustalar ve zanaatkârlar kemerleri ipek, gümüş ve altın iplikler kullanarak yaptılar (Slutskiya Payası, y.k.). Fabrikanın "Persiyarnya" adında İran/Pers/Fars etkisi görülmektedir.

Günümüzde Belarus'ta Slutsk kuşakları üreten bir işletme bulunmaktadır. "Slutsk Kuşakları" işletmesi, Belarus'un en büyük el sanatları işletmelerinden biridir (Slutskiya Payası, y.k.). "Ünlü Slutsk kuşakları, Belarosluların ulusal emanetlerinden biridir ve sadece tarihi bir kültürel simge değil, aynı zamanda Belarus'un modern bir markası haline gelen dekoratif ve uygulamalı sanatın harika bir örneğidir" (Belarus, y.k.).

Slutsk kuşakları (bkz. Görsel 1), basit ama son derece etkileyici kabul edilmektedir. Uzun dar kumaş enine üç parçaya bölünür, en büyük parçası orta kısımdır ve aynı boyuttaki iki uç kısım iki kenarda kalır. Her iki uca da örülerek birer saçak benzeri parça tutturulur. Ortada genellikle enine şeritler bulunur. Bu şeritler düz olur ya da üzerlerinde küçük desenler bulunur, desenler arasında genellikle çiçekler ya da geometrik biçimler görülür. Kuşağın başında mutlaka büyük bir bitki motifi bulunur. Çevre etrafındaki tüm kompozisyon, sanki bir çerçeve içindeymiş gibi çizgilerle düzenlenmiştir. Kullanımı şöyledir: bele sarılır, uçları ortadan geçirilir ve dikkatlice düzleştirilerek öne, birbirinden belli bir mesafeye asılır. Bu kuşaklar, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında bölgede seçkin erkek modası sayılırdı. Ancak herkesin böyle bir aksesuarı almaya gücü yoktu. Yoksul erkeklerin gücü, ömür boyu yaptıkları birikimle belki sadece bir Slutsk kuşağı almaya yetebilirdi. Radzville'in Slutsk kuşakları, diğer adıyla Persiyarnya kuşakları, o dönemde Slutsk'u yöneten Polonya-Litvanya Topluluğu'nun tamamında hızlıca popüler oldu. Popülerliği, Fransa'ya kadar yayıldı. Slutsk modelini takiben, Fransa'nın Lyon bölgesinde tanınmış fabrikalar bu tür kuşaklar yapmaya, başka bir deyişle Slutsk kuşaklarını kopyalamaya başladılar. Ancak "mükemmelliğin zirvesi olarak kabul edilenler", Slutsk'un orijinal kuşaklarıydı. Diğer yandan Slutsk'taki yerli üretim kuşaklar, yurt dışından ithal edilenlerden çok daha ucuza elde edilebiliyordu. Günümüzde Slutsk kuşakları, Belarus halkının dünya kültür, dekoratif ve uygulamalı sanat hazinesine/mirasına büyük bir katkı sağlar. Slutsk kuşakları, hem Belarus hem Batı Avrupa sanatında etkili bir kültürel olgudur (Grişkeviç, 2022). Söz konusu kültürel olgu, hem tarihsel hem günceldir.

Görsel 1. Slutsk Kuşakları (Slutskiya Payası, y.k.)

1891-1917 yılları arasında yaşamış ünlü Belaroslular şair Maksim Adamoviç Bagdanoviç söz konusu temayı, ünlü "Slutsk Dokumacılar (Слутцкія ткачыні)" şiirinde işledi. Bagdanoviç'in şiirinde Slutsk kuşaklarındaki desenlere "Fars deseni" diye atıf yapılmaktadır (Bagdanoviç, 2001, s. 751; Grişkeviç, 2022).

Bu kuşaklar, günümüzün Belarus topraklarında asırlardır süren el dokuma sanatının gelişiminin sonuçlarını somutlaştırmaktaydı. Artık günümüzde Slutsk kuşakları, Belarus'un en ünlü markalarından biridir. Kuşakların eşsiz örneklerinin koleksiyonları sadece Belarus kentleri ve müzelerinde değil, aynı zamanda Moskova'da Kızıl Meydan'daki Devlet Tarih Müzesi'nde de bulunmaktadır (Grişkeviç, 2022).

2012-2015 yılları arasındaki dönemi kapsayan bir Belarus Devlet Başkanlığı projesi kapsamında, Belarus'ta Slutsk kuşaklarının üretim teknolojilerinin ve geleneklerinin yeniden canlandırılması ve ulusal hediyeelik eşya ürünleri olarak "Slutsk kuşakları" üretiminin geliştirilmesine yönelik bir Devlet Programı onaylandı. Program, Slutsk kuşaklarının tarihini ve sanatsal özelliklerini araştırmayı, Slutsk fabrikasında özgün şaheserlerin üretim teknolojisini incelemeyi ve onları modern koşullarda yeniden canlandırmayı içermektedir. 2012-2013 yıllarında Belarus'un en büyük el sanatları işletmelerinden birinin bulunduğu Slutsk kentinde, Slutsk kuşaklarının kopyaları, analogları, motifli hediyeelik eşyalarının (örneğin sanat panelleri, kitap aksesuarları, telefonlar, anahtarlar, vs.) üretimi gerçekleştirildi. Bu bağlamda Slutsk kuşaklarının tarihsel olarak ilk özgün parçası, Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko'ya sunuldu (bkz. Görsel 2) ve aynı parça günümüzde Lukaşenko'nun Bağımsızlık Sarayı'nda saklanmaktadır (Belarus, y.k.).

Görsel 2. Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko'ya Sunulan İlk Slutsk Kuşağı Örneği (Belarus, Y.K.)

Yukarıda, Slutsk kuşakları bağlamında Belarus'un İran toplumsal-kültürel coğrafyasına yönelik ilgi ve merakının ilk tarihsel-kültürel unsuru tespit edilerek gösterilmeye çalışıldı. Söz konusu etkileşimin Osmanlı Devleti ve İstanbul aracılığıyla da gerçekleştiği görülmektedir. Burada Türk kültürü/devleti üzerinden Belarus'a taşınan İranlı kültürel unsurlar süreci oldukça dikkate değerdir. Ayrıca en dikkate değer unsurlardan biri, İran'dan geldiği düşünülen söz konusu desenlerin bulunduğu Slutsk kuşaklarını, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında moda olduğu dönemde özellikle zengin kesimin kullanmasıdır. Günümüzde ise hediyeelik eşya olarak Slutsk kuşaklarının edinilme gücü yaygınlaşmıştır.

Günümüzde Belarus'un ulusal çapta bir kültürel değeri olarak bu kuşakların, devlet destekli bir programla yeniden üretimi sürdürülmektedir. Resmi açıklamalarda da Slutsk kuşaklarının desenlerindeki İran etkisine atıf yapılmaktadır. Bazen söz konusu kuşaklara ve desenlerine atıf, "İran" olarak, bazen "Fars/Pers" olarak yapılmaktadır. Belarus'ta ulusal bir kültürel değerde içerilen İranlı kültürel etkiden rahatsızlık

duyulmadığı görülmektedir. Ancak söz konusu merakın ve yeniden üretimin, sivil girişimle değil, devlet destekli programla gerçekleştirilmesi de dikkate değerdir.

2. Yapısal Bağlam

1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılması, *Doğu Avrupa*'da birçok ülkenin durumu için bir dönüm noktası oldu. Bu dönüm noktası, hem Belarus, hem Belarus-İran ilişkileri için de geçerlidir.

İran ve Belarus birbirlerinden uzak mesafelerle ayrılrsa da ortak çıkarlar açısından oldukça yakındırlar. İki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması; daha yakın işbirliği kurulması, ülkelerin siyasi konulardaki konumu, jeopolitik durumu, kendi ulusal kimliklerine yaklaşımı, ABD'den bir ölçüde de olsa bağımsız görünen siyasi gidişatı ve tutumu gibi bir takım neden ve etkenlerden kaynaklanmaktadır (Omrani, 2015, s. 97).

Aşağıda karşılıklı ilişkinin kurulduğu yapısal ve kurumsal alanlar verilmektedir. Önce mikro düzlemde söz konusu alanda gerçekleştirilen etkileşim olayları sıralanmakta, sonrasında makro düzlemde ve kültürel-sosyolojik zeminde çözümlenerek yorumlanmaktadır.

2.1. Diplomatik ve Politik İlişkiler

Belarus Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler, 18 Mart 1993 yılında kuruldu. 1993'ten beri Belarus ve İran, belli kesintilerle de olsa yüksek düzeyde diplomatik ve politik temaslarını sürdürdü. Tahran'daki Belarus Büyükelçiliği 8 Mart 1998'de, Minsk'teki İran Büyükelçiliği ise Şubat 2001'de açıldı (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.a).

1993'ten beri Belarus ve İran'ın etkileşimi ekonomik, siyasi, ticaret, petrol, askeri ve eğitim sektörleri dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda gerçekleştirildi. 1993'den beri Belarus ve İran arasında geleneksel olarak "ekonomik diplomasiye" özel önem verilmektedir (Tolibova, 2018, s. 169; Marçenko, 2019, s. 32).

Belarus Cumhurbaşkanı Lukaşenko'nun İran'a dört ziyareti 1998, 2006 ve 2023 yıllarında ve İran Cumhurbaşkanı'nın Belarus'a iki ziyareti 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşti. Bunun dışında Belarus ve İran cumhurbaşkanları, 2015, 2018 ve 2019 yıllarında BRICS ve ŞİÖ zirvelerinin oturum aralarında görüşme fırsatları yakaladılar (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.a).

Cumhurbaşkanlarının da görüşmelerine rağmen ikili ilişkiler, genellikle iki tarafın dışişleri bakanlarının bir araya gelmesiyle birlikte kuruldu. Örneğin, 30 Ocak 2001'de İran Dışişleri Bakanı Kamal Harazi Belarus'a resmi bir ziyarette bulundu ve Minsk'teki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği bu ziyaret sırasında açıldı. Belarus Dışişleri Bakanı Mihail Hvostov'un İran'a iadei ziyareti 30 Mart 2002'de gerçekleşti. Kamal Harazi ile yaptığı toplantıda en fazla üzerinde durulan iki konu, Belarus-İran arasında bilimsel-teknik ve ekonomik-ticari işbirliğine ilişkin ortak komisyonların kurulması kararıydı. Aralık 2001'de İran-Belarus ortak ekonomik işbirliği komisyonunun dördüncü toplantısı Tahran'da yapıldı. Taraflar, Minsk-Tahran arasında düzenli doğrudan havayolu uçuşları düzenleme, İran Ticaret Bankası'nın Belarus'ta bir şubesini açma, Minsk'te düzenli olarak İran malları sergileri açma ve bilim insanı ve araştırmacı değişimi alanında işbirliğini genişletme konularında anlaştılar. İran Dışişleri Bakanı, İran mallarının Belarus'a ithal edilirken çifte vergilendirmeyi önleme konusunda ortak ticaret odası gerekliliğini vurguladı. "Ancak zaman geçtikçe bu anlaşmaların tamamının uygulanamayacağı anlaşıldı" (Omrani, 2015, s. 93).

Bir sonraki belirgin ziyaret, 7 Ağustos 2006'da İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki'nin üst düzey bir heyetle Belarus'a gitmesi oldu. Ziyaret sırasında Muttaki, Belarus Cumhurbaşkanı Lukaşenko da dâhil olmak üzere, Belarus'un üst düzey yetkilileriyle bir dizi toplantı yaptı. İran Dışişleri Bakanlığı, Belarus'un uluslararası arenadaki değerli konumuna dikkat çekerek ülkenin stratejik konumunun önemini vurguladı (Omrani, 2015, s. 94).

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminde (2005-2013), İran-Belarus işbirliği zirveye ulaştı. 27 Ocak 2007'de Belarus Dışişleri Bakanı Sergey Martıynov Tahran'ı ziyaret etti ve bir dizi temasta bulundu. Martıynov; İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki, Parlamento Başkanı Ali Laricani ve Ticaret Bakanı Masud Mir-Kazemi'nin de aralarında bulunduğu üst düzey İranlı yetkililerle görüşmelerde bulundu. Görüş alışverişinde ikili bölgesel ve uluslararası siyasi ve ekonomik işbirliği konuları ele alındı (Omrani, 2015, s. 94).

İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salehi, 5 Mart 2012 tarihinde Belarus'a resmi bir ziyarette bulundu. Salehi; Belarus Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile görüşmelerde bulundu. Belarus Cumhurbaşkanı Lukaşenko, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından Bağlantısızlar Hareketi zirvesine katılmak üzere İran'a davet edildi. Belarus olarak daveti kabul eden Lukaşenko şunları söyledi:

"Biz her zaman İran İslam Cumhuriyeti'nin konumunu destekledik ve İran'ı hedef alan ve bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne aykırı olan her türlü eyleme karşıydık. ... İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir yol haritamız var ve bunu uygulamak için bir dizi ciddi önlem almamız. Bu yolda atılacak ilk adım, iki ülke liderlerinin ilişkileri genişletme ve derinleştirme iradesidir ve ne mutlu ki bu irade her iki tarafta da en üst düzeyde bulunmaktadır" (Omrani, 2015).

Böylece, 26-31 Ağustos 2012 tarihlerinde Belarus Dışişleri Bakanı Vladimir Makey, Bağlantısızlar Hareketi'nin 16. zirvesine katılmak üzere Tahran'a resmi bir ziyarette bulundu. Genel kurul toplantısında konuşan Belarus Dışişleri Bakanı, Bağlantısızlar Hareketi'nin küresel istikrarsızlığın akut sorunlarını çözmeye ve uluslararası toplumun yükünü hafifletmeye lider olabileceğine ve olması gerektiğine olan inancını dile getirdi:

"Sesimiz yüksek ve net olmalı ve Birleşmiş Milletler'in yanı sıra G8 ve G20 tarafından da duyulmalıdır. ... Bu, özellikle enerji güvenliği ve küresel finansal sistemin düzenlenmesi gibi en acil modern sorunların çözümüne ilişkin görüşe sahip tek bir ses olmalıdır. Zengin ve ekonomik olarak gelişmiş ülkeler hâkimiyetlerini diğer ülkeler üzerine yaymak istiyor, ama bunu önleyebiliriz" (Omrani, 2015, s. 94-95).

Ayrıca Belarus Dışişleri Bakanı, katılımcı ülkelere çevre dostu teknolojilere özel önem vermeleri ve işbirliği için tüm fırsatları kullanmaları çağrısında bulundu (Omrani, 2015, s. 94-95).

Ancak 2012'den beri, uzun bir süre ilişkiler neredeyse donmuştu. Belarus-İran arasındaki işbirliği bazen canlandı, sonrasında tekrar söndü. 2023 yılı itibariyle yeniden bir canlanma yaşandığı görülmektedir. Lukaşenko yeniden İran'a yaklaşmaya başladı. En üst düzeydeki son görüşme, 13 Mart 2023'te Belarus Devlet Başkanı Lukaşenko'nun Tahran ziyaretinde İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ile görüşmesiyle gerçekleşti. Lukaşenko, İran'ı en son 17 yıl önce ziyaret ettiğini ifade etti. Bu görüşmede son yıllarda duraklamaya giren ikili ilişkilerin özellikle son iki yılda yeniden canlanıp gelişmeye başladığı ifade edildi (Prezident Respubliki Belarus, 2023; Vasilenka, 2023).

Böylece Lukaşenko, İran'ı üçüncü kez ziyaret etmiş oldu. Görüşmeler sonucunda Aleksandr Lukaşenko ve İbrahim Reisi, ülkeler arasında 2023-2026 yılları için kapsamlı iş

birliğine yönelik yol haritasına imza attı. Lukaşenko, Belarus ve İran'ın çabalarını ve güçlerini birleştirirlerse karşılıklı olarak birbirlerine yararlı olabileceklerini ifade etti. Lukaşenko, İran halkının "dış baskılara ve başkalarının iradesini dayatma çabalarına karşı gösterdiği direnci ve kararlılığı" büyük bir saygıyla izlediğini ifade etti. Ayrıca Lukaşenko, ticari ve kültürel açıdan en gelişmiş medeniyetlerin, Amerika'nın keşfedilmesinden çok daha önce İran vb. topraklarda bulunduğunu belirtti. Belarus-İran arasında siyasi, ekonomik, konsolosluk, insani, bilimsel ve teknik alanların yanı sıra eğitim, kültür, sanat, medya ve turizm alanlarında kapsamlı işbirliği üzerine anlaşmalara varıldı. Lukaşenko, yapılan anlaşmaların uygulanacağını garanti ettiğini söyledi. Çünkü daha önce yapılan anlaşmaların uygulanması konusunda büyük aksamalar yaşanmıştı. Ayrıca Lukaşenko, Belarus ve İran'ın uluslararası gündemdeki birçok konuya benzer pozisyon ve yaklaşımlara sahip olmasından duyduğu memnuniyeti de dile getirdi ve Belarus ve İran'ın "adil ve çok kutuplu bir dünya" inşasında işbirliği konusunda kararlılığının önemine değindi (Prezident Respubliki Belarus, 2023).

Ayrıca ECOSOC, UNESCO, UNHRC vs. gibi uluslararası platformlarda Belarus ve İran, yakın işbirliği içinde bulunmaya çalışmaktadırlar (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.a).

2.2. Parlamentolar Arası ve Yargı Alanındaki İlişkiler

İran Parlamentosu Başkanı Mehdi Karubi, Belaruslu meslektaşı Vadim Popov'un resmi daveti üzerine 19 Haziran 2002'de Minsk'i ziyaret etti. Ziyaret sırasında Belarus Cumhurbaşkanı Lukaşenko ve Belarus'un diğer üst düzey yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirdi. Sonuç olarak Belarus Cumhuriyeti Ulusal Meclisi ile İran İslam Cumhuriyeti İslam Danışma Konseyi arasında İran-Belarus ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan bir İşbirliği Anlaşması imzalandı. İran'da İslami Danışma Konseyi'nin tek meclisli parlamentosu olan yasama organı, diğer ülkelerle ilişkiler alanında kararlar alan önemli devlet kurumlarından biridir. Konseyin görev ve sorumlulukları o kadar önemlidir ki, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu İmam Humeyni, onu tüm devlet işlerinden sorumlu tutmuştur (Omrani, 2015, s. 95).

15 Eylül 2005'te İran parlamentosu başkanı Golam Ali Haddad Adel ve 17 kişilik bir heyet Belarus'u ziyaret etti. Ulusal Temsilciler Meclisi Başkanı Vladimir Konoplev, iki ülkenin önemli uluslararası konulardaki pozisyonlarının yakınlığına dikkat çekerek, ikili işbirliğini "yapıcı ve önemli" olarak nitelendirdi ve bilimsel, teknik ve ticari etkileşim düzeyini artırma arzusunu dile getirdi. Ayrıca ziyareti sırasında Belarus Devlet Başkanı Lukaşenko ile görüşmelerde bulunan Haddad Adel, Belarus ile ilişkilerin geliştirilmesinin İran'ın dış politikasının önceliklerinden biri olduğunu ifade etti ve iyi niyetlerinin seviyesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi (Omrani, 2015, s. 95-96).

24 Haziran 2009'da Belarus Ulusal Temsilciler Meclisi Başkanı Boris Batura, İran'ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında İslami Danışma Konseyi Başkanı Ali Laricani, yargı başkanı Ayetullah Haşimi Şahrudi ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüştü. Müzakerelerde ikili bölgesel ve uluslararası işbirliği konuları ele alındı (Omrani, 2015, s. 96).

Belarus ile İran arasında parlamentolar arası bir dostluk grubu bulunmaktadır. Parlamentolar arası işbirliği kapsamında Şubat ve Ağustos 2017'de Belarus Ulusal Meclisi Konseyi Başkanı Myasnikoviç tarafından İran'a resmi ziyaretler düzenlendi. İran İslam Konseyi Meclis Başkanı Laricani başkanlığındaki İran Parlamentosu heyeti, 6-8 Eylül 2018 tarihlerinde Belarus'u ziyaret etti. 11-12 Haziran 2019 tarihlerinde Belarus Ulusal Meclisi İran ile işbirliğine ilişkin çalışma grubundan Solovyov başkanlığındaki bir heyet, Tahran'ı

ziyaret etti. 2021 yılında da parlamentolar arası karşılıklı ziyaretler devam etti (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.a).

İki ülke arasında yargı alanındaki ilişkiler de dikkate değerdir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 156. maddesine göre yargı, "bireysel ve kamu haklarını koruyan bağımsız bir otoritedir ve adaletin idaresinden sorumludur". Önemli sorumluluklarından biri de ulusal hedeflere ulaşmak için ülke yasalarının ulusal ve uluslararası düzeyde doğru uygulanmasını izlemektir. Dolayısıyla yargının İran'ın diğer ülkelerle ilişkilerinde ciddi etkisi var ve manevi lider olarak yargının başı, özel yetkiye sahiptir. Bu bağlamda herhangi bir ülkedeki varlığı yalnızca yargı alanındaki işbirliğini geliştirmeye yardımcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda ikili ilişkilerin düzeyinin güçlendirilmesine ve iyileştirilmesine de yardımcı olmaktadır (Omrani, 2015, s. 96).

İran'ın yargı heyeti, 26 Nisan 2007 tarihinde Belarus'a resmi bir ziyarette bulundu. Belarus'ta yaşayan Müslümanların Müftüsü ile toplantı ve görüşmeler de gerçekleştirildi. İran tarafının temsilcisi, Belarus-İran arasında tüm alanlarda işbirliğinin daha da geliştirilmesi çağrısında bulundu ve insan hakları söylemini, dünyadaki güçlülerin güçlerini arttırmak için kullandıkları çift amaçlı bir araç olarak nitelendirdi. İran tarafının temsilcisi, Bağlantısızlar Hareketi'ne katılan ülkelerde adli ve hukuki bir yapı oluşturulmasını önerdi ve bunu "küresel hegemonyaya karşı koymanın etkili bir yolu" olarak nitelendirdi. Ayrıca Belarus Adalet Bakanlığı ile İran Adalet Bakanlığı arasında imzalanan İşbirliği Zaptı aracılığıyla, suçluların iadesi/transferi ve yargı alanında gelecekte imzalanacak bir anlaşmanın zemini hazırlandı (Omrani, 2015, s. 96).

2.3. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

30 yılı aşkın diplomatik ilişkilerde iki ülkenin liderlik düzeyinde oldukça sık gerçekleşen temasların da gösterdiği gibi Belarus ve İran, yüksek düzeyde ekonomik işbirliği kurdu. Sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarında bakanlar ve yardımcılar, uzmanlar ve iş dünyasının temsilcileri düzeyinde karşılıklı heyet ziyaretleri yapıldı. 2019 yılında dışişleri bakan yardımcılarını ticari ve ekonomik işbirliğinin güncel konularını tartıştı. İranlı iş çevreleri, Tahran Ticaret ve Sanayi Odası himayesinde Belarus'u ziyaret etti. 22-23 Ocak 2018 tarihlerinde Belarus-İran Ortak Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun 14. toplantısı yapıldı. Bu toplantı, ikili işbirliğinin geliştirilmesi için önemli bir gelişmeydi. 1991'den beri iki ülke arasında en fazla ticari hacim, 2017 yılında gerçekleşti (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.a; İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.b).

Belarus-İran arasındaki ticaret, 2022 yılında 2021 yılına göre üç kat arttı. Ancak Belarus-Çin ve Belarus-Rusya ticaretinin yanında rakamlar oldukça düşüktür. Belarus, İran'dan fındık, meyve, sebze ve ilaç satın aldı. Belarus, İran'a potasyum gübre, kereste, sentetik iplik ve "özel ürünler" sattı. Genellikle askeri ve çift amaçlı ürünler, "özel ürünler" adı altında gizlidir. Askeri ve siyasi analist Aleksandır Kavalenko, İran'ın Belarus'la askeri işbirliğini genişletmekle ilgilenebileceğine inandığını ifade etmektedir (Vasilenka, 2023).

2023 yılında Tahran'ı ziyaret eden Lukaşenko, Belarus-İran arasındaki ekonomik ve ticari işbirliği potansiyellerinin tam olarak gerçekleştirilemediğini ifade etti. Söz konusu potansiyeli gerçekleştirmek için iki tarafın da elinden geleni yapması gerektiğini vurguladı (Prezident Respubliki Belarus, 2023).

5 Kasım 2023 tarihinde İran ve Belarus 400 bin ton potasyumlu gübre tedarik etme konusunda anlaşta. İran'ın Belarus Büyükelçisi Alırza Sanei, iki cumhuriyetin

şirketlerinin “artık çok iyi etkileşim içinde olduklarını” ifade etti. İran ve Belarus arasında, hem tıbbi malzeme ve ilaç tedariki, hem petrol ve petrokimya alanında olumlu bir etkileşim kurulduğu ifade edildi (Tass, 2023).

Belarus ürünü kamyonlar da İran'da kullanılabilmiştir. Örneğin 2011 yılında Belarus ürünü BELAZ kamyonları, İran'ın Mazandaran ilinde bir baraj inşaatı sürecinde kullanıldı (Mıytko, 2011, s. 83).

2.4. Bağlantısızlar Hareketi Alanındaki İlişkiler

Günümüzde Belarus, Bağlantısızlar Hareketi'nin tek Avrupalı üyesidir. Bağlantısızlar Hareketi'nin diğer bir üyesi de İran'dır.

Uluslararası sistemdeki değişiklikler, İran ve Belarus'un jeopolitik konumu, her iki ülkenin de ABD ve Batılı müttefiklerinin baskıları karşısında aşırı hassas olmaması, her iki ülkenin de Bağlantısızlar Hareketi'ne üye olması vs. gibi nedenler, Belarus ve İran arasında yapıcı ve olumlu bir işbirliğinin kurulmasına katkıda bulundu. Örneğin İran ve Belarus arasındaki karşılıklı ortak anlayış, ABD'nin her iki ülkeye yönelik siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulaması ve özellikle ABD Başkanı Barack Obama'nın yaptırım dayatmalarını arttırmasının ardından önemli ölçüde güçlendi (Omrani, 2015, s. 96-97).

2.5. Belarus'ta İranoloji Alanı ve Eğitim İlişkileri

Belarus'ta İran'la ilgili merakın en yapısal ve kurumsallaşmış bağlamının, İranoloji çalışmaları çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir.

Belarus'ta İranoloji çalışmaları, SSCB yıkıldıktan sonra ortaya çıktı. Çünkü Sovyet döneminde Belarus ile İran arasında doğrudan bir ilişki yoktu. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte Belarus'un Moskova'dan bir ölçüde bağımsızlaşması gerçekleşti. Söz konusu bağımsızlaşma ile birlikte Belarus ve İran arasında ilk diplomatik ilişkiler kuruldu. Bu ilişkilerin kurulmasının ardından Belarus'ta İran'ın dili, edebiyatı, ekonomisi, kültürü ve tarihini bilen uzmanların yetiştirilmesi gereksinimi ortaya çıktı. Bu süreçte Eylül 1997'de Belarus Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde Doğu Dilleri Bölümü açıldı. Bu bölümde 1999 yılında Farsça dili öğretimi başladı. Öğretilen diğer *doğu* dilleri, Türkçe, Çince, Korece, Japonca ve Arapça'ydı. Doğu Dilleri Bölümü'ne personel alımı, 2-3 yılda bir yapılmaktadır. Aynı bölüm çerçevesinde, Belarus'taki İran Büyükelçiliği'nin desteğiyle Farsça Dil Merkezi açıldı. Bölümün müfredatında yer alanlar: Farsça, Farsça ticari yazışmalar, çeviri çalışmaları, Farsça üslup bilimi (stilistik) ve modern Farsça'nın toplumsal-politik terminolojisi vb. Farsça öğrenen öğrencilere, İran'da staj yapma fırsatı verilmektedir. İranoloji öğrencilerine İran tarihi ve *Orta Doğu* ülkelerinin sanatı, felsefe tarihi, edebiyatı, siyasi sistemleri, dinleri vb. gibi dersler verilmektedir. Düzenlenen çeşitli etkinlikler öğrencilerin İran kültürüyle yakından tanışmasını sağlamaktadır. Örneğin 17 Mayıs 2016 tarihinde öğretim üyeleri ve öğrencilerin katılımıyla diğer üniversitelerden oryantalistlerin de davet edildiği Ömer Hayyam'ın eserlerine adanan bir etkinlik akşamı düzenlendi. Bu kapsamda Hayyam'ın şiir, matematik, felsefe ve sanat alanındaki çalışmalarının çeşitli yönlerini anlatan sekiz adet sunum yapıldı. Bu sunumların, bilimsel koleksiyon halinde yayınlanmasına karar verildi. Etkinlikte bazı İranoloji öğrencileri, Hayyam'ın rubayilerini okudu (Mesamed, 2016a).

Farsça dili, aynı zamanda Belarus'un önde gelen dil üniversitesi olan Minsk Devlet Dilbilim Üniversitesi'nin çeviri bölümünde de öğretilmektedir. Bu üniversite, doğu dilleri (Çince, Korece, Japonca, Arapça, Türkçe) dâhil olmak üzere profesyonel çevirmenler yetiştirmektedir. Farsça, bu üniversitede yönetim kadrosunda bulunanlara ve teknik

uzmanlara yönelik kısa süreli özel kurslar kapsamında da öğretilmektedir (Mesamed, 2016a).

Farsça eğitimi açısından, Minsk'teki Belarus Maksim Tank Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde de İran Araştırmaları ve Fars Dili Çalışmaları Merkezi bulunmaktadır. Belarus'taki İran Büyükelçiliği'nin Kültür Temsilciliği'nin girişim ve yardımıyla kurulan bu merkez, İran'ın Minsk Büyükelçiliği'nde 2004 yılından bu yana yürütülen Farsça dil kurslarının devamı niteliğindedir. Merkez, 19 Nisan 2014'te İran Parlamentosu (İslam Konseyi Meclisi) Başkanı Ali Laricani ve İran'ın Minsk Büyükelçisi Mohammad-Reza Saburi'nin katılımıyla açıldı. Laricani Minsk'teki açılışta öğrencilere yönelik şu sözleri dile getirdi:

"Kuşkusuz Farsça öğrenmek ülkemizi daha iyi tanımanıza yardımcı olacaktır. İran kadim bir tarihe, zengin kültürel ve bilimsel mirasa sahip bir ülkedir ve Farsça bu zenginliği anlamanın anahtarı olacaktır" (Mesamed 2015; Mesamed, 2016a).

Laricani tarafından, Belarus'ta İran kültürüne ve tarihine büyük saygı duyulduğu ifade edildi. Laricani, Minsk'teyken Belarus Milli Kütüphanesi'ni ziyaret ederek çeşitli bölümlerini, özellikle el yazmaları bölümünü inceledi. Laricani, Belarus Milli Kütüphanesi ve İran Milli Kütüphanesi arasındaki bağların gelişmesi yönünde umudunu dile getirdi (Mesamed 2015; Mesamed, 2016a).

Belarus Maksim Tank Devlet Pedagoji Üniversitesi bünyesinde İran Araştırmaları ve Fars Dili Çalışmaları Merkezi'ne her yıl kayıt yapılmaktadır. Çalışma grubu olarak her yıl kaydolun kişi sayısı, genellikle 25-30 kişi arasındadır. Merkez'de Farsça, başlangıç, orta ve ileri olmak üzere üç seviyede öğretilmektedir. Öğrenci nüfusu çok çeşitlidir. Ancak Farsça öğrencileri genellikle İran'a mesleki ilgisi olan kişilerdir. Merkezin çalışma programı, her çeşit kesimden öğrenciye Fars dili ve edebiyatı dersleri verilmesini sağlayacak biçimde tasarlanmıştır. Merkezin çalışma grubuna katılanlar, Farsça'nın yanı sıra İran halkının kültürü, tarihi ve gelenekleriyle de tanışırılır. Merkez'de Farsça şiir ve müzik akşamları düzenlenir, ayrıca *Nevruz*, yılın en uzun gecesi olarak kutlanan ve İran'daki Azerbaycan Türklerinin deyişle *Çille gecesi* (Farsça: *Şeb-i Yelda*) ve *İslam Devrimi'nin yıldönümlerinde* de çeşitli etkinlikler düzenlenir (Mesamed, 2016a).

Sözü edilen Merkez'in, İran araştırmalarıyla ilgili Farsça ve Rusça yazını kapsayan ve sunan özel bir kütüphanesi bulunur. Modern Farsça diline daha iyi hâkim olmak için Merkez, en yeni dil donanımları ve bir film kütüphanesiyle donatılmıştır. Burada İran şarkılarının, klasik ve modern müziğin kayıtlarından oluşan bir koleksiyon bulunmaktadır. Merkez, en başarılı öğrencilere hem dil pratiği yapmaları hem İran'daki halk kültürünü, gelenekleri ve yaşam tarzını yakından görmeleri ve tanımaları için fırsatlar da sunar. Örneğin bu amaçla Ağustos 2015'te dört Belaruslu öğrenciden oluşan bir grup, İran'da eğitimlerine başladı ve seksen ikinci Farsça dil kurslarını İran'da gördüler. Aynı öğrenci grubu, 27 Temmuz 2015'teki İran gezisinin arifesinde Minsk'teki İran Büyükelçiliği'nde de kabul edildiler (Mesamed 2015; Mesamed, 2016a).

Belaruslu öğrenciler, Ağustos 2014'te 81. Farsça ve Fars edebiyatı ileri eğitim kursuna 35 ülkenin 200'den fazla temsilcileriyle birlikte katıldılar. İran merkezli internet sitesi Tabnak'ın haberine göre kursun kapanış konferansında Peyame Nur Üniversitesi'nde okuyan Belaruslu öğrenci Anastasiya konuştu. Anastasiya, konuşmasında öncelikle Rusya, Ukrayna ve Belarus halkları adına toplantıya katılanları selamlayarak, konuşmasının başlangıcında şiirsel dize okumak istediğini söyledi ve özetle şu dizeyi dile getirdi: "Farsça şeker gibi tatlıdır, Farsça mücevher gibidir." Tahran'daki Belaruslu öğrenci Anastasiya, şu sözlerle konuşmasını sürdürdü:

"... farklı ülkelerden, farklı kültür ve medeniyetlere mensup 200'den fazla kişiyi burada kabul edenlere, ayrıca Farsça öğrenme konusunda ortak bir arzuyla birleşen hepinize minnettarım. Bize sunulan fırsat bize pek çok anı ve izlenim kazandırdı ve bizi paha biçilmez deneyimlerle zenginleştirdi" (Mesamed, 2015; Mesamed, 2016a).

Ayrıca Minsk'ten ayrılmadan da Farsça yeterlilik düzeyini arttırmak mümkün kılındı. Bu amaçla, 2015 yılının yaz aylarında Minsk'teki İran Araştırmaları Merkezi, Farsça dilinde bir iletişim kursu başlattı. Bu, Farsça pratik iletişim becerilerini geliştirmeye, kelime dağarcığını arttırmaya ve dil engelini kısa sürede aşmaya odaklanan yoğunlaştırılmış bir programdı. Bu yaz kursu kapsamındaki program, zaten Farsça bilen orta ve ileri düzeydeki öğrencileri kabul etmiştir. Dersler, İran Bilim ve Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen, filolog Dr. Celal Rahimiyan tarafından verildi (Mesamed, 2015; Mesamed, 2016a).

İran'ın modern tarihine gösterilen ilginin bir yansıması, Belarus Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi 3. sınıf öğrencilerinin müfredatına İran'ın modern tarihiyle ilgili bir dersin dâhil edilmesi oldu. Asya ve Afrika ülkeleri tarihi, tarih bölümü programında en zor alanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Eski Uygarlıklar ve Orta Çağ Tarihi Bölümü Doçenti İ. Kovyako, "Çin, Japonya, Hindistan, İran ve Türkiye gibi devletler yalnızca eski, kendine özgü bir tarihe sahip değil, aynı zamanda modern uluslararası ilişkiler sisteminin oluşumu üzerine önemli bir etkiye de sahiptirler" ifadelerinde bulunmuştur (Mesamed, 2016a).

Belarus'ta eğitim amaçlı İran çalışmalarının yanı sıra, modern İran tarihinin güncel sorunları ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi konuları da etkin olarak işlenmektedir. Günümüzde Belaruslu oryantalistlerin, modern İran'ın sorunları ve Belarus-İran bağlantılarını araştıran birçok eseri bulunmaktadır. Bunların arasında özellikle tarihçi ve İranolog Sergey Bogdan'ın çalışmaları dikkate değerdir. 2012 yılında Belarus Stratejik Araştırmalar Enstitüsü raporlarında yayımlanan "Çinlilerin Lehine İranlılardan Vazgeçelim (Откажемся от иранцев в пользу китайцев)" adlı makalesi, iki ülke arasındaki bağları ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. Bogdan, şu konuyu da incelemiştir: Belarus-İran ilişkilerinin resmi olarak başlamasından yaklaşık olarak on yıl önce, 1983-1984'te başta TUDEH partisi olmak üzere sol partilerin aktivistleri, İslami rejimin tehdidi nedeniyle İran'dan kaçtı. Bunlardan bazıları Minsk'e sığındı. İranlı parti aktivistlerinin diasporalarının oluştuğu o dönemki SSCB'nin çeşitli bölgelerinde olduğu gibi, Belarus'ta da İran diasporasının üyeleri İslami rejimin yakında düşeceğini ve evlerine/vatanlarına döneceklerini umuyorlardı. Ancak 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında İran'daki İslami rejimin hızlı bir biçimde yıkılacağı yönündeki umutların boşa çıktığı ve İranlıların çoğunun *Batı*'ya yöneldiği görüldü (Mesamed, 2016a).

Başka çalışmalardan da kısaca bahsetmek gerekirse: Belarus-İran iletişiminin/diyalogunun başlangıcı, Belarus Ulusal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Doçenti Dmitriy Şevelev tarafından "Belarus-İran İlişkilerinin Mevcut Durumu Üzerine (О современном состоянии белорусско-иранских отношений)" başlıklı makalesinde ayrıntılı olarak incelendi. 21. yüzyılın başlarında Belarus-İran ilişkilerine ilginç/farklı bir bakış, genç araştırmacı Aleksandr Kosov tarafından da ortaya kondu. (Mesamed, 2016a).

Sözü edilenlerin dışında da Belarus'ta İran'la ilgili olarak çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Akademik düzeydeki çalışmaların yanısıra, Belarus medyasında da İran'la ilgili güncel meseleler çeşitli düzeylerde konu edinilmektedir.

2.6. Bilim ve Teknoloji İşbirliği

2010 yılında Belarus'taki İran Büyükelçiliği'nde bilimsel temsilcilik ofisi açıldı. Bilimsel işbirliğinin geliştirilmesi alanında etkili önlemler alınmış ve bunun sonucunda iki ülkenin bilimsel kurumları arasında bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Bilim ve araştırma alanında sorumlu kişilerin gezileri, birbirlerinin bilimsel potansiyelini tanımalarına olanak tanıdığından dolayı; bilim ve üniversite delegasyonlarının değişimi ve bilim insanlarının karşılıklı ziyaretleri, Belarus-İran arasında bilimsel ilişkilerin önemli bir bileşeni oldu (Omrani, 2014, s. 55).

Belarus ve İran arasında bilimsel ve teknik alanda planlanan işbirliği, büyük ölçüde şu konuları kapsar ve bu bağlamdaki planlama ve uygulamayı ortak bir komisyon yürütür: ilaç ve tıbbi ekipman; mevcut enerji ve yeni enerji kaynakları; mikrobiyoloji ve nanoteknoloji; yeni malzemeler; tarım ve çevre yönetimi (örneğin çöl alanlarının yeşillendirilmesi); Belarus'ta İranlı yüksek lisans öğrencilerinin eğitimi ve lisansüstü eğitim; iki ülke arasındaki bilimsel ve teknik projeler; eğitim-öğretim belgelerinin karşılıklı tanınması; araştırma enstitüleri ve yüksek teknoloji parkları kurulması (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.d).

Söz konusu bilimsel ve teknolojik işbirliği alanlarındaki planların uygulanmasında sıkça kırıma, eksiklik ve sorunlar yaşanmıştır. Ancak kısmen de olsa uygulanan işbirliği alanları olmuştur. Örneğin, 2022 yılı başı itibariyle, yaklaşık olarak 1,000 İranlı lisans ve yüksek lisans öğrencisi Belarus'ta yükseköğretim kurumlarında eğitim görmektedir (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.d). Söz konusu bilimsel işbirliği alanlarında İran tarafının büyük ölçüde alıcı konumda olduğu görülmektedir.

2.7. Askeri Alandaki İlişkiler

2023 yılında Belarus Savunma Bakanı Viktor Hrenin, İranlı mevkidaşı Muhammed Rıza Aştiani ile Tahran'da görüştü. Belarus ve İran'ın savunma bakanlıkları askeri işbirliğine ilişkin bir mutabakat anlaşması imzaladılar (Asgarlı, 2023).

Bu etkileşim çerçevesinde İran, Belarus'tan Sovyet teknolojisini alarak balistik füzelerini geliştirebilir. İran da Belarus'a insansız hava araçları ve bazı silah bileşenleri sağlayabilir. "İran'ın kendisini Batı'ya değil, komşularına meşrulaştırdığını" ifade eden uzmanlar da bulunmaktadır. Lukaşenko yönetimindeki Belarus'un İran'la ilişkilerini askeri alanda da dâhil olmak üzere geliştirmeye çalıştığı görülmektedir (Vasilenka, 2023).

Yukarıda; Belarus-İran ilişkilerinin, her iki tarafın politika kurumu aracılığıyla nasıl yapısal bir zemine kavuşturulduğu görülmektedir. Söz konusu yapısal zemin inşasıyla ilgili çalışmaların özellikle 2000'li yılların başlarında ve 2020'lerde yoğunlaştığı görülmektedir. Belarus'ta İran kültürüne yönelik merak, alttan üste doğru değil, üstten kurulan yapıdan alta doğru yayılmaya başladığı söylenebilir. Yukarıda ayrıntısıyla anlatılan anlaşmalar, sözleşmeler, politik liderler arasındaki işbirliği girişimleri vs. gibi yapısal inşalar söz konusu olmasaydı, Belaroslular arasında bireysel düzlemde İran'a yönelik bir merak oluşmayabilirdi.

3. Kültürel Bağlam

Kültür alanındaki temel belge, Belarus ve İran hükümetleri arasında 14 Temmuz 1995'te Minsk'te imzalanan kültür, bilim, eğitim, spor ve turizm alanında Mutabakat Zaptı ve İşbirliği Anlaşması'dır (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.c).

İran ve Belarus arasındaki ilişkilerde kültürel unsurların etkisinin incelenmesi, ilişkiyi anlamak açısından işlevseldir. Birçok modern araştırmacı, devletlerarası

işbirliğinin geliştirilmesinde kültürün önemli rolünü vurgulamaktadır. Belarus-İran arasında kültür alandaki ilişkilerin tarihi, oldukça kısadır. İki ülkenin ulusal, tarihi, ideolojik, doğal ve turistik açılardan karşılıklı çıkarları dikkate alındığında kültürel bağların geliştirilebileceği pek çok alanın bulunduğu görülmektedir (Omrani, 2014, s. 51).

Adda Bozeman ve Hedley Bull, kültürü uluslararası ilişkilerin önemli bir parçası olarak görmektedirler. Devletlerin ulusal çıkarları, kültür çerçevesinde oluşan ulusal kimliğe bağlı olarak gelişir. Dolayısıyla kültür, devletin kimliği ve dış politikası üzerinde etkisini göstermekte ve siyaset, ekonomi ve güvenlik alanlarında ulusal çıkarların sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Devletlerin kültürel ilişkileri sayesinde bu hedeflere ulaşmak kolaylaşmaktadır. Yabancı ülkelerde kültürel temellerin oluşturulması ve geliştirilmesi, bunların nüfuzunun güçlendirilmesi çoğu ülkenin dış politikasının stratejik bir hedefidir (Omrani, 2014, s. 52).

Ülkeler arasında geliştirilen kardeş şehir projeleri de bu çerçevede anlamlandırılabilir. Bölgeler arası etkileşim bağlamında, başkentler Minsk ve Tahran, Mogilev ve Tebriz, Gomel ve Mazandaran arasında kardeş şehir bağları kuruldu (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.a).

2003 yılında İran'da *Belarus Kültür Günleri* düzenlendi. Tahran'da düzenlenen etkinliğe Belarus Cumhurbaşkanlığı Orkestrası da katıldı, ayrıca Tahran'da Belarus filmleri de gösterildi (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.c).

2005, 2010 ve 2011 yıllarında Belarus'ta *İran Kültür Günleri* düzenlendi ve bu yıllarda yaklaşık olarak 100 İranlı kültürel şahsiyet Minsk'i ziyaret etti. Örneğin el yapımı halı ustaları, tiyatro oyuncularını, İran dansı, pantomim, kaligrafi ve halk kostümü ustaları vs. Etkinlikler kapsamında İran halıları, İran resim ve fotoğraf sergileri, İran sanatının belirli türleri üzerine çalışmalar yapıldı (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.c).

2010 yılında, Belarus Kültür Bakanı P. Latusko, diğer birçok ülkenin yanısıra İran'ın diplomatik misyon başkanıyla da görüştü. Zaman içinde Belarus, geleneksel ve kültürel olarak aralarındaki farklılıklara rağmen İran'da kültürel varlığını genişletmeyi bir ölçüde de olsa başardı (Snapkovskiy ve Lazorkina, 2011).

Aralık 2013'te Minsk'te İbn Sina'ya adanmış uluslararası bir konferans düzenlendi. Konferans, UNESCO'nun başlattığı bir girişim dolayısıyla gerçekleşti. Düzenleyenler Belarus Dışişleri Bakanlığı ve Belarus Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsü'ydü. Konferans kapsamında 120'den fazla sunum yapıldı. Belarus, Rusya, Özbekistan, Bulgaristan, Kazakistan, Tacikistan, Azerbaycan ve İran'dan bilim insanları konferansa katıldı. Konferansta Belarus Cumhuriyeti'ne, İran'ın en ünlü heykeltıraşlarından birinin yaptığı bir İbn Sina büstü hediye edildi. Konferans metinlerinin basıldığı kitabın girişinde de İbn Sina, "İran topraklarının büyük oğlu" olarak tanıtıldı (Lazareviç, Safari vd., 2014; Mesamed, 2015).

16 Haziran 2019'da İran'da düzenlenen *1. Belarus-İran Edebi Köprü Çeviri Yarışması*'nın kazananları için İran'daki Belarus Büyükelçiliği öncülüğünde Tahran'da bir ödül töreni düzenlendi. Rusça okuyan ve Belarus kültürüyle ilgilenen 30 İranlı üniversite öğrencisi, Belaruslu yazarların şiirlerini Farsça'ya çevirdiler. Yarışmayı kazananlar, Belarus'u ziyaret etme fırsatına sahip oldular (İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği, y.k.c).

İkili kültürel ilişkiler, Belarus ve İran'ın bu alandaki dış faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturur. Kültür ve sanat alanında heyet değişimi, kültür haftaları ve

festivallerin düzenlenmesi, sinema, bilim ve sanat sergileri, kültür okulları ve merkezlerinin oluşturulması, dostluk organizasyonları, iki ülke üniversitelerinde ulusal dil ve edebiyat bölümlerinin açılması, seyahat şirketleri, spor ve gençlik organizasyonları arasında işbirlikleri, bilim alanında etkileşim ve araştırma, öğrenci ve belge değişimi, eğitim hibelerinin sağlanması vb. gibi etkinliklerin bütünü; Belarus-İran arasındaki kültürel işbirliğinin temelleri olarak adlandırılabilir. Omrani'ye göre, kültürel işbirliğinin büyük bir kısmı resmi hükümet kanalları aracılığıyla gerçekleşse de, son yıllarda bir ölçüde ve kısmen de olsa her iki ülkenin sivil toplum kuruluşları bu konuda giderek daha önemli ve yapıcı bir rol oynamaya başladı. Diğer yandan İran ve Belarus karşılaştırıldığında, İran'ın Belarus'taki kültürel etkinliklerinin Belarus'un İran'daki kültürel etkinliklerine göre daha güçlü olduğu söylenebilir. Örneğin Belarus, uzun yıllar Tahran'daki büyükelçiliğe kültürel konulardan sorumlu bir kişi bile atamadı (Omrani, 2014, s. 52-56).

Omrani'nin ifadesine göre; İran'ın kültürüne ilgisi olan Belaroslular, en fazla şu dört konuyu merak etmektedirler: İran'ın binlerce yıllık eski bir medeniyet oluşu; İran/Fars kültürünün Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Afganistan, Irak, Türkiye, Pakistan ve Hindistan'daki izleri; İran/Fars kültürünün, Pers İmparatorluğu döneminde ortaya çıkışı (Ahemeniş'ten Sasani hanedanına kadarki dönem); İran edebiyatı (Omrani, 2014).

Belarus ve İran, ikili ilişkileri geliştirme konusunda karşılıklı istek göstermektedir. Ancak bunun kurulması, geliştirilmesi, korunması, derinleştirilmesi ve seviyesinin yükseltilmesinde en güçlü etken siyasi irade olmuştur. İki ülkenin üst düzey yetkililerinin çok sayıda ziyareti ve toplantısı gerçekleştirilmiş, bilimsel ve kültürel alanlar da dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliğine ilişkin çok sayıda mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Belarus ve İran'ın ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde birçok konuda ortak tutumları, ikili işbirliğinin geliştirilmesine yönelik güçlü niyetlerin ve ortak iradenin varlığını göstermektedir. Uluslararası konularda benzer konular, tek bir kutbun hegemonyasına muhalefet, terörle mücadele ve nükleer silahlarla ilgili tutumları, *Batı* değerlerinin dayatılmasına karşı belli bir direnç, ulusal kültürün gelişimi vs. gibi alanlardaki benzerlikler; Belarus ve İran'ın aralarında politik ve kültürel ilişkileri güçlendirmelerini kolaylaştırmaktadır (Omrani, 2014, s. 54).

Belarus-İran arasındaki ikili ilişkilerde kültür, bilim ve spor alanlarındaki bağlar önemli bir yer tutmaktadır. Tahran, kültürel işbirliğini en üst düzeyde çeşitlendirilmiş diyalogun bileşenlerinden biri olarak görür. İran, medeniyetiyle gurur duymakta ve varlığını güçlendirmek için "kültürel kozu" etkili bir diplomatik hamle olarak kullanmaktadır. Ancak Minsk yayını "Belarusskaya Dumka (Беларуская думка)" da da belirtildiği gibi, kültürel alandaki işbirliği yapılandırılmış değil, "yüzeysel ve çabuk tükenen/biten bir tanışma niteliğinde"dir. Bunun temel nedenlerinden birinin, her iki tarafın da birbirleri hakkında yeterince araştırma yapmaması ve birbirleriyle ilgili yeterli bilgi birikimine sahip olmaması olduğunu dile getirenler bulunmaktadır. Mesamed'e göre, tüm çabalara ve anlaşmalara rağmen Belarus-İran arasındaki kültürel ilişkilerde anlamlı bir gelişme olmadı (Mesamed, 2015).

Yine de karşılıklı ilişkilerin sürdürüldüğü yıllar boyunca kültürel alandaki çabalar inişli çıkışlı da olsa sürdürülmektedir. Örneğin günümüzde turizm, zengin bir tarihe, kültüre, turistik mekânlara, dinlenme ve eğlence yerlerine sahip ülkelerde en kârlı etkinlik alanlarından biridir. Turizm, herhangi bir ülkenin kültürünün bilinmesi ve yayılmasında önemli bir alandır. Hem İran'da Belarosluların, hem Belarus'ta İranlıların ilgisini çekebilecek birçok turistik alan ve etkinlikten söz edilebilir.

İki ülke arasında spor kültürü alanındaki ilişkiler kısmen de olsa geliştirilmeye çalışıldı. İranlı atletizm sporcuları son yıllarda Belarus'taki antrenman kamplarını tercih etmiştir. Örneğin 2014 Asya Oyunları öncesinde Belarus'ta antrenman yapan milli gülle atma takımının üyesi Leyla Rajabi, 15 Haziran 2014'te İran haber ajansı ISNA'ya verdiği röportajda, Asya Oyunları arifesine kadar Belarus'ta kalacağını söyledi. Bunun dışında judo, çekiç atma vb. gibi çeşitli spor dallarından sporcular, antrenman yapmak için çeşitli zamanlarda Belarus'u tercih etmektedirler (Mesamed, 2015).

9 Aralık 2023 Cumartesi günü Minsk Uluslararası Büyükelçiler, Diplomatlar ve Dış Temsilcilerin Eşleri Kadınlar Kulübü tarafından engelli çocuklara ve yetimlere yardım amacıyla düzenlenen bir yardım fuarı yapıldı. Fuara 20 ülkenin büyükelçilikleri, Belarus devlet ve kamu kuruluşlarının temsilcileri ve çeşitli diasporaların temsilcileri katıldı. Fuarda İran ulusal mutfağına ait yemekler, hediye eşyalar, halılar ve kuruyemişler yer aldı. Fuarın sonuçlarına göre, sergi masalarının tasarımında İran Büyükelçiliği birincilik aldı. İkincilik ve üçüncülük ise sırasıyla Filistin ve Rusya Federasyonu Büyükelçilikleri tarafından paylaşıldı. Düzenlenen Noel Yardım Fuarı'nda İran Büyükelçiliği birinci oldu (Minsk'te İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2023).

İran ile Belarus arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından iki ülke arasındaki kültürel temaslar; heyet alışverişi, işbirliği anlaşmalarının imzalanması, festivaller ve kültür haftalarının düzenlenmesi yoluyla gelişmeye başladı. Çoğu durumda bu tür olayların başlatıcısı İran tarafıydı. Ancak Omrani'ye göre, siyasi ve ekonomik açıdan karşılaştırıldığında Belarus ile İran arasında kültürel ilişkilerde fazla ilerleme kaydedilmedi (Omrani, 2014, s. 51).

Kültürel olarak iki tarafı bir araya getiren temel değerlerden biri, *Batı*-karşıtlığıdır. Diğer yandan *Batı* tarafından dışlanmaktır. *Batı* tarafından dışlanmış olmak, onlar arasında ortak bir nokta oluşturmaktadır. Hem Belarus kültürünün hem İran kültürünün *Batı* tarafından dışlanması, her iki tarafın da kültürel etkileşimini kolaylaştırmaktadır.

Ayrıca Belaroslular tarafından İran'la ilişkiler geliştirilirken, İran'daki şeriat rejiminin neredeyse eleştirilmediği, sorunsallaştırılmadığı ve İran'daki kültürün ayrılmaz bir parçası olarak benimsendiği, ilginç bir farklılık olarak tanımlandığına sıkça rastlamak mümkündür. Belarus'ta İran'ın kültürel durumunu eleştirmeyen çevreler, genellikle Belarus'un bağımsızlığını, ulusal ve kültürel kimliğini kaybederek *Batı* denetimine geçmesine karşı olan çevrelerdir. Bu çevreler, *batıyla* ilişkilerinde yaşadıkları bu baskıyı İran'la ilişkilerinde yaşamamaktadırlar. Bu nedenle İran'ın şeriat rejimini eleştiriye açmamaktadırlar. Çünkü bu şeriat rejiminden kendilerine yönelik bir baskı akmamaktadır.

Ayrıca İran'la ilgilenen Belarosluların, İran'ı *Batılılar* gibi şeriat ve totalitarizm baskısı altında bir ülke ve kültür olarak değil, daha çok binlerce yıllık bir uygarlığın bir parçası olarak görmektedirler. İran kültürüyle etkileşim kurmak, Belaroslular için binlerce yıllık eski bir kültürle etkileşim kurmak anlamına da gelmektedir.

4. Eyleyici Bağlamı

Devlet gibi politik yapılar içinde eyleyicilerin/bireylerin bir konuya yönelimleri, yapısal süreçlerden etkilenir. Söz konusu durumun, birçok politik yapı içindeki eyleyiciler için geçerli olduğu söylenebilir. Ancak Belarus ve İran gibi politik yapılar için bu daha da geçerlidir. Örneğin Belarus'ta büyük ölçüde yapı tarafından kuşatılmış tek tek bireylerin İran gibi bir ülkenin kültürüyle ilgilenmeleri, böyle farklı bir kültüre merak duymaları, yapısal olanaklarla genellikle mümkün olmaktadır. Aşağıda araştırma kapsamında ayırt

edilebilen bazı bireysel süreçler incelenmektedir. Ancak Belarus'ta İran merakıyla ilgili ulaşılabilen eyleyici düzlemindeki verilerin oldukça az olduğunu da belirtmek gerekir.

Devlet yönetimi olarak ne Belarus'ta ne İran'da birbirlerine karşı, *Bati'nin* Belarus ve İran için kullandığı söylem ve yaklaşım görülmemektedir. Belarus da dâhil olmak üzere genellikle Sovyet sonrası alandaki ülkeler (burada "Zelenski Ukraynası" bir istisnadır), *Bati'dan* farklı olarak İran'ı yıkıcı eylemlerle suçlamamaktadır. İran da Sovyet sonrası ülkelere, *Bati'dan* farklı olarak totaliter rejimler olarak bakmamaktadır.

Örneğin 2023'te İran'ın Belarus Büyükelçisi Alırıza Sanei, şu ifadelerde bulundu: "İran ve Belarus birbirini tamamlayabilir, işbirliği yapabilir, etkileşime girebilir ve böylece ülkelere uygulanan tüm bu ekonomik, adil olmayan sert yaptırımlara direnebilirler" (Tass, 2023). Belarus'ta da İran'ın dünya siyasetinde "baş belası" bir ülke olduğu algısı bulunmamaktadır (Mesamed, 2016b, s. 207-208).

Ancak Belarus'ta söz konusu algı, devlet yapısı İran'la işbirliğine yanaştığı için devlet yapısıyla uyumlu bireylerde bulunmaz. Lukaşenko yönetimine muhalif olan Belaruslu bireylerde İran'a yönelik bakışın, *Bati'nin* İran'a yönelik bakışa benzer olduğu söylenebilir.

Belarus'ta devlet denetimindeki Belarus medyasının, İran hakkında olumlu bir tablo sunduğu söylenebilir. Seyahatnameler de dâhil olmak üzere çeşitli türlerde İran hakkında yazılar yayınlanmaktadır.

Buna bir örnek olarak, 2011 yılında "Belaruskaya Dumka" dergisinin 11. Sayısında yayınlanan Oksana Mıytko'nun "Bir yaşam tarzı olarak İran (Иран Как Образ Жизни)" başlıklı makalesi gösterilebilir (Mesamed, 2016b, s. 208). İran kültürüne merakla yaklaşan Belaruslu yazar Oksana Mıytko, ziyaret ettiği İran hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

"Bugün İran İslam Cumhuriyeti, çevresinde birçok efsanenin olduğu ülkelerden biri olarak düşünülebilir. Batı medyası, modern İran'ı mümkün olan en koyu renklerle göstermek için adeta birbirleriyle yarışıyor. Ancak bugünlerde, kendi bağımsız kalkınma yolunu seçmiş ve Batı'nın talimatlarını körü körüne takip etmeyen herhangi bir ülke hakkında olumsuz bir imaj yaratmanın ne kadar kolay olduğunu biliyoruz" (Mıytko, 2011, s. 78).

İran'da Persepolis ve Şiraz'ı da ziyaret eden Mıytko'nun çizdiği İran imgesi, İran'la karşılaşan Belarusluların nasıl bir İran algısına sahip olabileceğiyle ilgili bazı ipuçları vermektedir. Belaruslu yazar Oksana Mıytko'nun İran'la ilgili ifadeleri:

"Bir halkın ruhunu anlamak için onun tarihini bilmek gerektiğini söylüyorlar. İranlılar tarihlerini binlerce yıl öncesine dayandırıyorlar. Sonuçta İran, önemi ve gelişmişlik düzeyi açısından eski Yunan uygarlığıyla karşılaştırılabilecek ünlü bir Pers uygarlığı olan eski İran'dır (ülke 1935'te yeniden adlandırıldı). Tüm eski halklar gibi İranlılar da ulusal geleneklerinin derin kökleriyle gurur duyuyorlar. Bu da onların yeteneklerine güven verir ve gerçek vatanseverliğin doğmasına neden olur. Ülkede bugüne kadar çok sayıda benzersiz antik nesne korunmuştur. UNESCO'ya göre İran, anıtların sayısı ve önemi açısından Mısır ve İtalya'dan sonra dünyada üçüncü sırada yer alıyor. ... Persepolis, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin çoğunu birleştiren, İran topraklarına dayanan ilk güçlü Pers devleti olan Ahameniş devletinin başkentiydi. ... Ahameniş devleti, modern İran'ın ilk büyük atası olsa da sonuncusu değildi. Persler MS 3. yüzyılda Sasani hanedanının krallarının yönetimi altında yeni zirvelere ulaştı. Sasani devleti, Roma ve ardından Bizans ile sürekli savaşlar sonucunda eski Suriye, Filistin ve Mısır da dâhil olmak üzere çok önemli bölgeleri ele geçirdi. Ancak MS 7. yüzyılda Araplar tarafından yenilgiye uğratıldı ve eski İran toprakları neredeyse dokuz yüzyıl boyunca yabancı fetihlerin hedefi oldu: Arap Halifeliği'nin, Türk Selçuklu İmparatorluğu'nun, Cengiz Han ve Hülagu Han'ın Moğol

İmparatorluğu'nun ve Timur'un devletinin bir parçasıydı. Araplar, buraya giderek eski Zerdüştlüğün yerini alan yeni bir din getirdiler: İslam. Ancak halkın oldukça gelişmiş kültürü, kimliklerini korumalarına ve 16. yüzyılda yeniden bağımsız bir devlet kurmalarına olanak sağladı. O tarihten bu yana ülke birbirini takip eden birçok hanedan tarafından yönetildi. İranlılar her zaman şunu vurgulamaktadır: Arap olmadıklarını, Fars olduklarını. Onlar, karmaşık, çok katmanlı bir tarihe sahip, bağımsızlığı için büyük bedeller ödemiş bir milletin temsilcileridir” (Mıytko, 2011, s. 78-79).

Mıytko, Şiraz'da Hafız'ın mezar yerindeki görkemli türbeyi ziyaret etmiştir. Mıytko, türbedeki ilginç bir gelenekten söz eder. Türbeyi ziyarete gelen kişiler, dua etmeli ve ardından rastgele şairin şiirlerinden oluşan bir kitabı açmalıdır. İnanaşa göre, bakışların düştüğü dizeler, bir kaderin tahmini ya da heyecan verici bir sorunun yanıtıdır. Mıytko da dayanamayıp bu geleneği uyguladığını rastgele Hafız'ın kitabını açtığını ifade eder. Mıytko, gördüğü ilk dizeleri şöyle ifade eder: “Hafız, bana gençliğin geçici olduğunu unutmamamı tavsiye etti ve tüm düşmanlara karşı zafer kazanılacağını kehanet etti” (Mıytko, 2011, s. 79-80).

Mıytko, 11 Şubat 2015 yılında İslam Devrimi yıldönümünde Ahmedinejad'ın da katıldığı Tahran'daki izlenimlerini şu sözlerle aktarıyor:

“Dürüst olmak gerekirse daha önce hiç bu kadar büyük bir kutlama görmemiştim. Sanki milyonlardan oluşan Tahran'ın tamamının meydana girdiği hissi vardı. Kent halkının yüzlerinde o kadar çok ilham ve samimi sevinç gördüm ki, Sovyet geçmişinin 'resimleri' istemsizce hafızamda ortaya çıktı - tıpkı bir zamanlar Ekim Devrimi Günü'nü kutladığımız gibi” (Mıytko, 2011, s. 80).

Mıytko, 1979 İslam Devrimi'nden olumlu bahsetmektedir. Önceki Şah rejiminin ise Amerikan yanlısı olduğu gerekçesiyle, İran halkı tarafından istenmediğini ifade eder. Bir Hristiyan olarak İran'da Hristiyanların nasıl yaşadığını ve üzerlerinde baskı olup olmadığını merak eder. Mıytko, Tahran'ın merkezinde Ortodoks Kilisesi'nin altın kubbelerini gördüğünde çok şaşırmıştır. Sadece Ortodoks Hristiyanlar için değil diğer Hristiyanlar için de bir baskının olmadığını, böyle bir baskıdan söz etmenin gerçekte ilişkili olmadığını, bunun sadece bir efsane olduğunu söyler (2011, s. 81).

Mıytko, Tahran'ın en büyük Ermeni kilisesi olan Aziz Sarkis Kilisesi'nin bir çalışanına şu soruları yönelir:

“Müslüman bir ülkede Hristiyan olmak nasıl bir şey? ... İran'daki Hristiyanların açıkça haç takmalarına izin verilmediği doğru mu?” (Mıytko, 2011, s. 81).

Mıytko, aldığı yanıtların şöyle olduğunu yazar:

“Biz dinimizde tamamen özgürüz. Ayınlar pazar sabahları ve cumartesi akşamları kilisede yapılmaktadır. Pek çok inanan geliyor, neredeyse hiç boş alan kalmadı. Gerekteğinde düğün, vaftiz, cenaze törenleri yapıyoruz. ... [Haç] takabilirler. Burada diğer dinlerin temsilcilerine saygıyla davranılıyor, hiçbir sorunumuz yok!” (Mıytko, 2011, s. 81).

Mıytko (2011, s. 81), İran-İsrail sorununa rağmen Tahran'da sinagog da olduğunu söyler ve buna şaşırır. Mıytko'nun konuştuğu İranlılar, Yahudilerin yüzyıllardır İran'da yaşadığını ve İran'ın ayrılmaz bir parçası haline geldiklerini söylemişlerdir. Mıytko, yüzyıllar boyunca eski İran imparatorluklarının devlet dini, aynı zamanda en eski dünya dinlerinden biri olan Zerdüştlüğün tapınaklarının hâlâ İran'da bulunduğunu ifade eder. Mıytko, Tahran ve Yezd'deki Zerdüşt tapınaklarını ziyaret eder (Mıytko, 2011, s. 81-82).

Ayrıca Mıytko, Batı'da dolaşan “İran'da burkaya sarılarak eziyet gören kadın” imgesinin gerçeği yansıtmadığını ifade eder. Mıytko şöyle der:

“... çağdaş İranlı bir kadının yaşamının, birçok Belaruslu'nun hâlâ Müslüman kadınları yargıladığı ünlü Sovyet filmi 'Çölün Beyaz Güneşi (Белое солнце пустыни)'ndeki kadın görüntülerinden çok farklı olduğunu öğrendim. Günümüzün İranlı kadınları hiçbir şekilde eve zincirlenmiş, kocalarına boyun eğen bir biçimde 'bağlı' değiller. Çoğu çalışıyor ve aile bütçesine katkıda bulunuyor” (Mıytko, 2011, s. 82).

Mıytko, İran'da kadınların en az Belarus'taki kadınlar kadar araba sürebildiklerini gördüğünü söyler. Ancak Mıytko bir İslam ülkesinde yaşamın, kendine özgü bir biçim oluşturduğunu ifade eder. Buna örnek olarak şunları sıralar: İran'da toplu taşımaların içinde iki bölüm var: kadınlar ve erkekler bölümü; üniversitede kadınlar ve erkekler birlikte okuyorlar ama üniversiteye kadar okullar ayrıdır, kızlar okulu ve erkekler okulu vardır; halka açık yerlerde kadınlar ve erkeklerin fiziksel olarak birbirlerinden uzak durması gerekir, elele tutuşma, sarılma ve öpüşmelere izin verilmez; kadınlar evin dışındaki yerlerde mini etek, kolsuz giysi, saçının tamamen görüleceği şekilde örtü takmama vs. gibi görünüşlerde bulunamazlar. Mıytko, sadece alkolsüz biranın satıldığını ancak alkollü içkilerin satılmadığını ve yasak olduğunu ifade eder (Mıytko, 2011, s. 82).

Mıytko, İran'da İslami rejim kuralları altında yaşayan kadınların yaşamlarını “baskı ve yasak” söylemiyle değil, büyük ölçüde bu kadınların “kendi tercihi” söylemiyle ifade etmektedir. Mıytko, rejimin baskıcı yönlerine değinmemekte ve neredeyse eleştiri yöneltmemektedir.

Mıytko, İran'da Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı kentlerden biri olan Tebriz'e de gider. Tebriz'de gördüğü halılardan etkilenir ve şöyle ifade eder:

“Tebriz'de bir halı mağazasının sahibi Ali Ağbar Babai bana gerçek İran halılarının elle ve yalnızca doğal elyaflarla (koyun yünü ve ipek) yapıldığını anlattı. Üzerlerindeki renkler ve desenler benzersizdir... Uygun bakım ile İran halıları onlarca yıl dayanır, miras alınır ve hâlâ yeni gibi görünür. Ama fiyatları da uygundur” (Mıytko, 2011, s. 83).

Mıytko, İran'da halılara ve dokumacılara bakınca Bagdanoviç'in ünlü “Slutsk Dokumacıları” şiirini anımsadığını söyler:

“... aslında bir zamanlar Belaruslulara ünlü Slutsk kuşaklarını dokumayı öğretenler İranlı zanaatkarlardı. Bu, zaman ve insanlar arasında çok ilginç bir bağlantıdır” (Mıytko, 2011, s. 83).

Mıytko, karşılaştığı ve konuştuğu birçok İranlının Belarus'u bildiğini ve Belarus hakkında son derece hoş ve olumlu konuşmalarından etkilendiğini ifade eder. Mıytko, Belarus'un Farsça'ya çevrilen adını da çok şiirsel bulduğunu söyler: “Ruse Sefid” (Mıytko, 2011, 83).

Oksana Mıytko dışında bir başka örnek, Belarus yazınında çıkan İranlı şairlerle ilgili yazılardır. Örneğin Belaruslu yazar Dmitriy Mikalaeviç Lebyadzeviç, Belarusça dilinde “Avrupa Şiir Geleneği Işığında Şemseddin Hafız (Шамсіддзін Хафиз у святле еўрапейскай паэтычнай традыцыі)” hakkında yazmıştır. Lebyadzeviç, 14. yüzyılda yaşamış Hafız Şirazi'nin Rus ve Avrupa edebiyatı ve şiirini nasıl etkilediğinden şöyle bahseder: “Hafız, Fars dili edebiyatının büyük bir söz yazarıdır. ... Hafız, Fars şiirinin en büyük söz yazarı olarak anılan bir şairin edebi takma adıdır.” Lebyadzeviç, Hafız'ın gazelinin etkisinin, Avrupa'da Francesco Petrarca'nın sonelerinde ve Goethe'nin eserlerinde görülebileceğini söyler. Lebyadzeviç tarafından Hafız'ın şiirsel mirasından etkilendiği ifade edilen Rus şair ve edebiyatçılar arasında ise Puşkin ve Gumilev de bulunmaktadır (Lebyadzeviç, 2010, s. 285, s. 291). Özellikle Puşkin'in, Rus kültüründe “Rusluğun simgesi” olarak kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu

etkiler, Rus edebiyat kültürü üzerindeki İran etkisi bağlamında da ayrıca araştırılarak sorgulanıp düşünülebilir.

Sonuç

Belaruslular, Avrupa'nın *Slav* halklarından biridir, ancak yüzyıllar boyunca doğu ve güneydoğu devletleri ve halklarıyla yakın temasları, Belarus kültürünün İran gibi doğu kültürlerinin bazı özelliklerini içermesine yol açmıştır. Günümüzde Belarus ulusal-kültürel simgelerinden biri haline gelmiş olan Slutsk kuşakları, bu durumun somutlaşmış bir örneğidir.

Günümüzde Belarus ve İran'ı yakınlaştıran temel unsurun, özellikle *Bati*'nin bu ülkelere yönelik dışlayıcı yaklaşımı ve yaptırımları olduğu söylenebilir. Diğer yandan her iki ülkenin de Belarus'un tek Avrupa'lı üye ülke olduğu Bağlantısızlar Hareketi'ne üye olması dolayısıyla da birbirlerine yakınlaştılar. Rusya'nın da, her iki ülke üzerinde *Bati* kadar olmasa da yine de belli bir denetim kurmaya çalıştığı söylenebilir. Belarus için, *Bati* ve Rusya dışındaki ülkelerle bağımsız ve eşitlikçi bir ilişki ve etkileşim kurabilmek oldukça rahatlatıcı ve güçlü bir durumdur. Bu açıdan İran'la ilişki, günümüzde Belarus için son derece önemlidir.

Ancak Belarusluların İran'a yönelik bireysel ilgi ve meraklarının, genellikle devlet merkezli yapısal süreçlerden etkilendiği, yönlendirildiği ve bu süreçlerden güç aldığı söylenebilir. Belarusluların İran'a yönelik merak ve ilgileri; politik yapıdan bağımsız olarak değil, büyük ölçüde politik yapının tanıdığı ve inşa ettiği fırsatlar, söylemler ve alanlar çerçevesinde biçimlenebilmektedir. Belarus'ta büyük ölçüde üstten politik olarak kurulan ilişkiler zemininde biçimlenen İran'la ilgili kültürel meraklar ve kültürel ürünler, Belarus ulusal kimliği açısından bir tehdit olarak görülmemektedir.

Sonuç olarak, Belarus'ta İran'a yönelik merakın büyük ölçüde devlet merkezli ve yapısal olduğu, kültürel ya da bireysel olmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Archer, M. S. (2008). *Culture and Agency – The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge University Press, 2nd edition.
- Asgarlı, A. (2023). Беларусь и Иран Подписали Меморандум О Военном Сотрудничестве. <https://www.aa.com.tr/ru/мир/беларусь-и-иран-подписали-меморандум-о-военном-сотрудничестве/2958454> [Erişim tarihi: 15.10.2023].
- Back, L. – vd. (2012). *Cultural Sociology – An Introduction*. Wiley Blackwell.
- Bagdanoviç, M. (2001). Слуцкія Ткачыхі. https://knihi.com/Maksim_Bahdanovic/Sluckija_tkacychi.html [Erişim tarihi: 15.12.2023].
- Belarus. (y.k.). Слуцкіе Пояса. <https://www.belarus.by/ru/about-belarus/culture/slutsk-belts> [Erişim tarihi: 11.01.2024].
- Grişkeviç, A. (2022). Феномен Слуцкіх Поясов И Благословение Радзівілла. Как Коренная Слуцчанка Через 200 Лет Помогала Возродить Славу Белорусского Бренда. <https://www.belta.by/culture/view/fenomen-slutskih-pojasov-i-blagoslovenie-radzivila-kak-korennaja-sluchchanka-cherez-200-let-pomogala-493600-2022/> [Erişim tarihi: 17.11.2023].

- İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği (y.k.a). Политическое Сотрудничество. https://iran.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/political/ [Erişim tarihi: 10.05.2023].
- İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği (y.k.b). Торгово-Экономические Отношения. https://iran.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/economic/ [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği (y.k.c). Культурное Сотрудничество. https://iran.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/cultural/ [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- İran İslam Cumhuriyeti'nde Belarus Cumhuriyeti Büyükelçiliği (y.k.d). Научное Сотрудничество. https://iran.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/scientific/ [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Lazareviç, A.A., Safari, H., vd. (Ed.) (2014). *Авиценна: Мыслитель, Ученый, Гуманист: Материалы Международной Научной Конференции*, Республика Беларусь, Минск, 18 Декабря 2013 г., Минск: Ковчег. <http://www.philosophy.by/wp-content/store/conf-2013-12-18.pdf> [Erişim tarihi: 10.01.2024].
- Lebyadzeviç, D.M. (2010). Шамсіддзін Хафіз У Святле Еўрапейскай Паэтычнай Градыцы, *Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні*, У.І. Каяла (адк. рэд.), Гродна: ГрДУ, с. 285-292. <https://elib.grsu.by/doc/2482> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Lyahoviç, A. (2006). Правящая Элита И Бюрократия. *Президентские Выборы В Беларуси: От Ограниченной Демократии Кнеограниченному Авторитаризму (1994 – 2006)*, Ed. Oleg Manaev, Вильнюс: Миндаугас, с. 194-224. https://www.academia.edu/109964818/Presidential_Elections_in_Belarus_from_Limited_Democracy_to_Unlimited_Authoritarianism_1994_2000 [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Marçenko, L.E. (2019). Развитие Белорусско-Иранских Отношений на Современном Этапе. https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/236737/1/marchenko_Diplomat_ia_Belarusi_2019.pdf [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Mesamed, V.İ. (2015). Белорусско-Иранское Культурное Сотрудничество. Институт Ближнего Востока. <http://www.iimes.ru/?p=25517> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Mesamed, V.İ. (2016a). Иранистика в Республике Беларусь. Институт Ближнего Востока. <http://www.iimes.ru/?p=29701> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Mesamed, V.İ. (2016b). Феномен Белорусско-Иранских Отношений. Москва: Электронные Издания Института Ближнего Востока. <http://book.iimes.ru/wp-content/uploads/main/288mesamed2016.pdf> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Mıytko, O. (2011). Иран Как Образ Жизни. *Беларуская думка*, 11: 78-83. https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_169424.pdf [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Minsk'te İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği. (2023). Посольство Ирана заняло первое место на ежегодной Рождественской благотворительной ярмарке. <https://belarus.mfa.gov.ir/ru/newsview/736888/Посольство-Ирана-заняло-первое-место-на-ежегодной-Рождественской-благотворительной-ярмарке> [Erişim tarihi: 04.01.2024].

- Omrani, A.H. (2014). Ценности, Которые Сближают. *Беларуская думка*, 5: 51-56. https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_102523.pdf [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Omrani, A.H. (2015). Иран и Беларусь – Векторы Сотрудничества. *Беларуская думка*, 11: 93-97. https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_173806.pdf [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Prezident Respubliki Belarus. (2023). Переговоры с Президентом Ирана Эбрахимом Раиси <https://president.gov.by/ru/events/vstrecha-s-prezidentom-irana-ebrahimom-raisi-1678690389> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Slutskiya Payasıy. (y.k.). РУП «Слущкие Пояса». <https://slutskiepayasa.by/about/> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Smith, Philip (2007). *Kültürel Kuram*. (çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları, İkinci Baskı.
- Snapkovskiy, V. ve Lazorkina, O. (2011). Международное культурное сотрудничество Республики Беларусь (1991–2011 гг.). *Журнал Международного Права и Международных Отношений*, 4. <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2011-4/2011-4-snapkovski-lazorkina> [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Spillman, L. (2020). *What is Cultural Sociology?* Polity Press.
- Tass. (2023). Иран и Белоруссия договорились о поставках 400 тыс. тонн калийных удобрений. <https://tass.ru/ekonomika/19209639> [Erişim tarihi: 05.01.2024].
- Tolibova, Ş.H. (2018). Беларусь – Иран: 25-Лет Со Дня Установления Дипломатических Отношений (Основные Итоги). https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/207023/1/Толибова_политич_18-168-175.pdf [Erişim tarihi: 17.11.2023].
- Vasilenka, V. (2023). Лукашэнка зноў збліжаецца з Іранам. Belsat. <https://belsat.eu/in-focus/17-10-2023-lukashenka-znou-zblizhaetsta-z-iranam> [Erişim tarihi: 08.01.2024].